

УДК 283(160.2)

DOI 10.31.65/2520-6966-2020-13i-99-329-337

Чутченко С. О.

викладач НКВЗ "Коледж культури і мистецтв імені Марії Заньковецької",
настоятель Храму митрополита Іоанна Тобольського (Максимовича)
Православної церкви України в Ніжині

Випускник чоловічої гімназії при Ніжинському класичному ліцеї князя Безбородька Хведір Вовк та його внесок у розвиток народознавства

Стаття присвячена висвітленню постаті професора Хведора Кіндратовича Вовка – етнографа, антрополога, археолога України зі світовим ім'ям. Розкрито громадянську й культурно-освітню позиції вченого в історії України на зламі XIX–XX століть. Означено важливість проведення бібліографічних досліджень життєвого, наукового шляху видатного українця, що сприятиме висвітленню його різножанрової праці в галузях історії літератури, шевченкознавства, етнології, архітектури, видавничої справи в ім'я майбутнього України. Зроблено ретроспекцію праць 1904–2016 років українських науковців про Хв. Вовка в контексті причинно-наслідкового зв'язку подій, фактів у його різнобічній науковій, просвітницькій діяльності в східному, центральному, західному регіонах України, країнах Європи: Угорщини, Сербії, Франції, Швейцарії, Росії. Охарактеризовано як важливий період навчання особібно в чоловічій гімназії Ніжинського класичного ліцею князя Безбородька та акцентовано увагу на джерелах духовності родини науковця, викладачів Ніжинської гімназії-ліцею для формування в нього національного світогляду, світосприйняття дійсності крізь призму історії, звичаїв, традицій, спадщини духовних світочів України, особібно Тараса Шевченка. Зроблено гіпотези щодо першопричин жертвовного служіння країні Хв. Вовка як професора, науковця, громадського діяча, носія української культури в країнах Європи, світу. На прикладі реєстру почесних звань та відзнак провідних університетів Європи визнано активну 50-річну науково-практичну діяльність Хв. Вовка як зразок нащадкам для наслідування. Виокремлено його внесок у розвиток світової науки. Стверджено актуальність наукової діяльності вченого в контексті становлення та розвитку української етнології, археології, антропології, народознавства. Наголошено на значущості Хв. Вовка як першого, хто науково обґрунтував відмінність української нації в ряду слов'янських. Розглянуто його науковий внесок у розвиток народознавства.

Ключові слова: Хведір Вовк, наука, народознавство, регіони України, просвітницька праця, громадянська позиція.

Відомий український учений зі світовим ім'ям, громадський діяч Хведір Кіндратович Вовк (1847–1918) залишив після себе ґрунтовний науковий спадок, який на сьогодні є предметом дослідження багатьох учених-народознавців, антропологів, археологів, етнографів України. Науковець стверджує належність до тієї когорти діячів, яких характеризують як "національних подвижників, що крок за кроком, факт за фактом, цеглина за цеглиною складали міцні підвалини української національної свідомості" [7, с. 143].

Постановка проблеми. Постать професора Хв. Вовка, його різножанрова праця викладача, науковця-дослідника, редактора видавництва, громадська діяльність характеризуються складними перипетіями, як-от: вимушена еміграція та 40 літ (сумарно) проживання за кордоном з причин заборони жити в Україні, циркуляр про розшук Хв. Вовка, виданий 1883 р., відкриття української друкарні у Відні та публікація забороненого царською цензурою видання "Кобзаря" Т. Г. Шевченка і поряд з цим наведений в енциклопедіях, працях науковців України реєстр почесних звань доктора університетів Сорбонни, Канн, Санкт-Петербурга, члена Паризького антропологічного товариства, Празького наукового товариства, Українського наукового товариства у Києві (1908), Члена НТШ (1899), голови Етнографічної комісії (з 1906), та відзнак: орден Почесного легіону (1916). Велика золота медаль ім. П. Семенова-Тянь-Шанського Російського географічного товариства (1917), велика медаль П. Брока Паризького антропологічного товариства, міжнародні премії Годара (1901), Кана (1912) за археологічні дослідження. Сприяння науковця розвитку міжнародно-політичних контактів в українській, російській дипломатії на прикладі 19 листопада 1916 р., коли уряд Франції нагородив Хв. К. Вовка орденом Почесного легіону, "бажаючи підкреслити цим значення наукових зв'язків між Францією та Російською імперією" [10].

Актуальність теми полягає в необхідності продовження досліджень життєвого, наукового шляху видатного українця для ствердження його величної місії служіння Україні. Важливим у цьому є показ першопричин жертвовності професора Хв. Вовка, що не уявляв свого життя без служіння рідному народові, громадянська й культурно-освітня позиції вченого для об'єктивного висвітлення звичаїв, традицій культури в історії України на зламі XIX–XX ст. Адже з матеріалів науковців Київського національного університету ім. Т. Шевченка цитуємо: "Довгий час ім'я Федора Вовка було відоме лише невеликому колу науковців, для загалу ж воно залишалося викресленим з історії вітчизняної науки на багато років лише за те, що у своїх

працях він звертався до питань антропології й етнографії України. За часів радянського тоталітаризму це здавалося крамольним" [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні є достатньо досліджень наукового спадку Хв. Вовка, осібно Т. Радієвської [5], С. П. Сегеди [6], О. Тарана [8; 9], О. О. Франко [4; 12], серед учених Ніжинської вищої школи – доктора філологічних наук Г. В. Самойленка; інформаційні матеріали до 150-ти, 160-ти, 170-річчя Хв. Вовка, та інші. Їх дослідження сприятимуть об'єктивному показу життя й праці Хв. Вовка, оскільки за часів радянської влади постать науковця була штучно забута. Важливою є й ретроспекція праць 1904–2016 років про Хв. Вовка в контексті причинно-наслідкового зв'язку подій, фактів у його різнобічній науковій, просвітницькій діяльності в східному, центральному, західному регіонах України, країнах Європи: Румунії, Болгарії, Сербії, Франції, Швейцарії, Росії. Так, у дослідженнях О. О. Франко містяться важливі джерела про Хв. Вовка періоду 1904–1918 років, що друкувалися доволі часто [4, с. 54]. А подальша, до 1990-х рр., перерва в публікаціях пояснюється саме причинами втручання влади в поширення наукової діяльності Хв. Вовка у формі замовчування, ігнорування його досягнень у дослідженнях з етнології, народознавства України.

Виклад основного матеріалу. Важливим періодом у житті юного Хведора, уродженця с. Крячківка Пирятинського району Полтавщини, є осібно 1858–1965 роки навчання в чоловічій гімназії при Ніжинському класичному лицей кнзя Безбородька. Атмосфера в закладі сприяла продовженню традиції виховання старовинної козацької родини, де шестеро дітей від мами слухали українські народні пісні, знали казки, народні звичаї. Збагаченню джерел духовності, що вплинули на формування національного світогляду майбутнього науковця, світосприйняття дійсності крізь призму історії, звичаїв, традицій, спадщини духовних світочів України, зокрема Тараса Шевченка, допомагали викладачі Ніжинської гімназії-лицею, зокрема Д. І. Іловайський, П. С. Морачевський. Саме в Ніжині, як свідчать дослідники, Хв. Вовк почув поезію Тараса Шевченка, смерть якого приголомшила юнака, а панахида в Ніжині 1861 р., на якій був Хведір, справила особливе враження.

Отримавши в Ніжині середню освіту, знання про звичаї, традиції ніжинців, Хв. Вовк продовжив навчання на природничому відділенні Новоросійського університету в Одесі, у 1967 р. – на профільному відділі Київського університету імені Св. Володимира, де з вивченням природничих наук він захоплюється етнографічними, фольклорними дослідженнями. Після закінчення університету він стає членом

Київської громади та разом з М. Драгомановим, В. Антоновичем, П. Чубинським займається збиранням етнографічних матеріалів.

Серед дослідників саме народознавчого доробку Хв. Вовка слід згадати публікацію Р. Конта "Етнологічна діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім. Шевченка: дорадянська та діаспорна історіографія", де ґрунтовно простежується народознавча історіографія Хв. Вовка.

Як відомо, народознавство об'єднує в собі наукові дисципліни: етнографію, етнологію, історію, культуру, релігієзнавство, антропологію та інші. Основним завданням народознавства є виховання шанобливого ставлення до матеріальних та духовних цінностей українського народу та національностей, що мешкають на території України, ознайомлення з характерними рисами побуту українського народу, галузями традиційної, матеріальної та духовної культури, фольклором, народним мистецтвом, ремеслами та промислами, що сприяє збереженню, продовженню й примноженню культурного надбання. Упродовж багатьох століть український народ безупинно творив своє, тільки йому властиве духовне середовище, наповнюючи його своєрідними обрядами, ритуалами. Фактично формувався внутрішній світ українців, осягався весь навколишній простір, закладалися світоглядні засади [11, с. 6].

Описуючи стан і завдання української етнології, Хв. Вовк вказує на її доволі молодий науковий вік, хоча класифікацію родів людини ми знаходимо в такому джерелі, як Біблія. Для того, щоби бачити повну картину буття людини, слід враховувати всі напрямки наук, які торкаються її вивчення. Так, спеціальна антропологія вивчає морфологічно-біологічний аспект людської природи, палеонтологія вивчає людину в передісторичний час, етнологія розглядає расовий склад людства і побут. Якщо громадське життя людини вивчає соціологія, то етнографія це все описує. Ці означені напрямки наук Хв. Вовк об'єднує в єдину антропологію, що так чи інакше досліджує людину і її життя. Важливо, що на кінець XIX століття слов'янські народи були недостатньо вивчені, тому науковець, зробивши певні дослідження, робить цікаві висновки. Так, він розділяє всі слов'янські народи на дві групи: до першої належать серби, хорвати, словенці, чехи, словаки та українці, а до другої Хв. Вовк відносить полабів, білорусів та великорусів. Розрізнити представників цих двох груп можна за зовнішністю. Так, слов'яни першої групи мають високий зріст, вони темно-волосі і короткоголові. А слов'яни другої групи менше короткоголові, біляві і невисокі на зріст.

На підставі лінгвістичних критеріїв Хв. Вовк, поділяючи Україну на три смуги: північну, середню і південну, підходить до висновку, що

відносної антропологічної однорідності українського народу не існує. Так, на думку Хведіра Кіндратовича, українці є досить одноманітним плем'ям. В основному українці темноволосі, темноокі, мають високий або середній зріст, з вузьким і високим лицем, українці мають рівний і вузький ніс, з верхніми короткими кінцівками і нижніми довгими. Саме ці форми Хв. Вовк і назвав "українським антропологічним типом". Відхилення від цього типу можна пояснити впливом сусідніх етнічних груп. Важливим є те, що, за спостереженням Хв. Вовка, південна група східних слов'ян, на основі якої і сформувався український народ, зберегла більше слов'янських рис, ніж північні народи, тобто росіяни і білоруси [3, с. 10].

Досліджуючи шлюбний ритуал і обряди, пов'язані з ним, Хв. Вовк прослідковує домішування до нього історичного елементу, передісторичного, обов'язково релігійного, а також міфологічного, та підкреслює ті особливості, що характеризують соціальну групу [2, с. 216–217].

Описуючи шлюбний ритуал, Хв. Вовк починає з епічної української думи, коли полонені козаки, втікаючи з неволі, кидали по дорозі шматочки своєї одежі, щоб залишити слід тим, хто йшов пізніше. Цей приклад наведений для того, щоб простежити такі знаки, залишки, "уламки" в літературі як традиції і простежити розвиток соціального буття, побут і обряди українців.

Як було зазначено вище, у шлюбному ритуалі вчений прослідковує історичний, передісторичний, релігійний та міфологічний елементи. Одним з найперших він називає релігійний елемент, де неважлива форма вірування, чи форма релігії. Тому у шлюбних обрядах Хв. Вовк виокремлює літургійно-драматичний компонент, який виявляється в різних священних актах, співах, танцях тощо [2, с. 216]. Літургійність підкреслюється спільною справою того, що відбувається, тому у цьому сенсі шлюб – це літургія, тобто "спільна справа". Драматичність полягає у тому, що через різні жертви і молитви учасники цього дійства намагаються уникнути різноманітних неприємностей, від яких ніхто не застрахований. Міфологічний елемент шлюбу виявляється в наближенні шлюбу до поетичних концепцій природи, а символічний елемент виявляється у порівняннях та наближеннях людей з тваринами і рослинами [2, с. 217].

Історична база українського весілля сформувалася в дохристиянську добу і, на думку Хв. Вовка, Князівська, тобто Київська доба, завершила розвиток весільного ритуалу. Християнство як релігійний фактор підвів весільний ритуал до стадії розкладу, тому дохристиянський період в історії українського весілля Хв. Вовк вважає

кульмінаційним. Хведір Кіндратович вважає, що християнство повільно, але невпинно знищує всі сліди доісторичної старовини, носієм якої був весільний ритуал [2, с. 337].

Досліджуючи антропологію Хв. Вовка, С. П. Сегеда обґрунтовує висновок про те, що основні антропологічні концепції, розроблені Хв. Вовком на початку ХХ ст., витримавши випробування в часі, не втратили актуальності і сьогодні [6, с. 240–244]. Хоча Хв. Вовк і не був першовідкривачем в антропології, але зібрані ним дані в експедиціях регіонами України свідчать про приналежність українців до великої південної групи великорослих і темних брахицефалів, які ще називаються адріятицькою групою і яку з антропологічного погляду можна б було назвати просто слов'янською [1, с. 39]. Показовою є дисертація О. Таран, присвячена антропології вченого: "Наукова спадщина Федора Вовка в галузі антропології: спадкоємність традицій та сучасне бачення", де з'ясовано, що основні положення концепції Хв. Вовка, які стосуються фізичних рис, ступеню антропологічної однорідності і напрямків антропологічних зв'язків українців, не втратили свого значення і у наші дні.

Хоча основним напрямком досліджень наукової спадщини вченого були його антропологічні студії, О. Таран торкалася також проблеми народознавчих досліджень Хведіра Кіндратовича, вказуючи на те, що представники французької антропологічної школи, до якої належав учений, вважали етнологію не самостійною наукою, а лише розділом антропології. "Ф. Вовк увібрав у себе специфіку французької антропологічної школи, яку згодом переніс на український ґрунт" [9, с. 4]. Разом із розкриттям досліджень з народознавства О. Таран також звертає увагу на те, що "Федір Вовк одним з перших застосував науковий метод в етнографії, звернувши особливу увагу не лише на фольклорні особливості українського народу, а також і побуту; вчений вказував на важливість порівняльних досліджень в етнографії" [8, с. 69].

Науковець В. Петров, досліджуючи походження українського народу в контексті праць Хв. К. Вовка, його внесок до народознавчої науки, зазначає, що до яких би висновків не прийшла б антропологія, ті концепти, які розробив він, залишаться основоположними в українській антропологічній науці [12, с. 94–95].

Науковий інтерес до археології у Хв. Вовка з'явився пізніше ніж до народознавства, але його доробок в цій царині є не меншим від етнографії, народознавства, антропології. Проте зазначимо, що Хв. К. Вовк першим почав досліджувати вироби мистецтва та орнаментовані малюнки на кістках і бивнях мамонта стоянки в селищі

Мезин, що на Чернігівщині. В багатьох питаннях археології він був дійсно першовідкривачем та першопрохідцем. Саме Хв. Вовк розробив термінологію для виробів з кременю, ввів типологічний метод досліджень, започаткував комплексний підхід до матеріалу та розробив його обов'язковий статистичний аналіз [5, с. 214].

Таким чином, внесок Хв. К. Вовка в народознавчу науку є безцінним, що стверджують дослідженнями з антропології, археології та інших наук. Науковий доробок у галузі народознавства вченого варто досліджувати й актуалізувати задля майбутніх поколінь, бо лише, знаючи історію, ми можемо творити майбутнє. Українська етнографічна й археологічна галузі науки завдяки працям науковця з порівняльної етнографії на зламі ХІХ–ХХ ст. є засадничими серед європейських народознавчих дисциплін.

Література

1. Вовк Х. К. Антропометричні дослідження українського населення Галичини, Буковини й Угорщини. *Матеріали до українсько-руської етнології*: в 22 т. Львів, 1908. Т. 10. 156 с.
2. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. Прага: Український громадський видавничий фонд, 1916. 338 с.
3. Вовк Х. Студії з антропології України / передне сл., комент., антрополог, терміни С. П. Сегеди. Київ: ДП "Вид. дім "Персонал", 2010. 218 с.: іл. (Б-ка українознавства; вип. 16). Бібліогр.: 174–211.
4. Франко О. О. Наукова діяльність Федора Вовка. *Український історичний журнал*. 2006. № 3. С. 42–56.
5. Радієвська Тетяна. Хведір Вовк. Археологічні дослідження в науковому доробку. *Переяславіка: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника "Переяслав"*: збірник наукових статей. 2011. Вип. 5 (7). С. 211–215.
6. Сегеда С. П. Антропологічний доробок Ф. Вовка: сучасний погляд. *Археологія і давня історія України*: зб. наук. пр. Київ: ІА НАН України, 2012. Вип. 9. С. 240–244.
7. Стебницький П. Споми́ни про Хведора Кіндратовича Вовка. *Наша Україна*. 1918. Ч. 2. С. 143–148.
8. Таран О. Волинь у народознавчих дослідженнях Федора Вовка. *Етнічна історія народів Європи*: зб. наукових праць. Київ, 2001. Вип. 11. С. 69–72.
9. Таран О. Федір Вовк – про місце в історії української антропології (до 160-річчя від дня народження). *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 2. С. 4–8.
10. Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / авт.-упоряд. О. Матвійчук, Н. Струк; ред. кол.: В. В. Скопенко, О. В. Третяк, Л. В. Губерський, О. К. Закусило, В. І. Андрейцев, В. Ф. Колесник, В. В. Різун та ін. Київ: Світ Успіху, 2005. С. 168–169.

11. Франко О. О. Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.05 / НАН України. Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав. Львів, 2000. 33 с.
12. Петров В. Походження українського народу. Київ: МП "Фенікс", 1992. 192 с.

References

1. Vovk Kh. K. (Eds.). (1908). Antropometrychni doslidy ukraïnskoho naselennia Halychyny, Bukovyny y Uhorshchyny [Anthropometric survey of the Ukrainian population of Galicia, Bukovina and Hungary] Vol. (10) Lviv [in Ukrainian].
2. Vovk Kh. K. (Eds.). (1916). Studii z ukraïnskoi etnografii ta antropologii [Studies in Ukrainian ethnography and anthropology] Prague [in Ukrainian].
3. Vovk Kh. K. (Eds.). (2010). Studies in anthropology of Ukraine [Studies in anthropology of Ukraine] Vol. (16 Kyiv [in Ukrainian].
4. Franko O. O. (2006) Naukova diialnist Fedora Vovka [Scientific activity of Fedir Vovk] Ukrainskyi istorychnyi zhurnal Ukrainian Historical Journal (3) 42–56 [in Ukrainian].
5. Radievskaya T. (2011) Khvedir Vovk. Arkheolohichni doslidzhennia vnaukovomu dorobku [Khvedir Vovk. Archaeological research in scientific achievements] Pereiaslavka: *Naukovi zapysky Natsionalnoho istoryko-etnografichnohozapovidnyka "Pereiaslav" – Zbirnyk naukovykh statei*. Vol. 5 (7) 211–215 [in Ukrainian].
6. Sehedra S. P. (2012) Antropolohichni dorobok F. Vovka: suchasnyi pohliad [Anthropological achievements of F. Vovk: modern view] Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy Archeology and ancient history of Ukraine (9) 240–244. Kyiv [in Ukraine].
7. Stebnytsky P. (1918) Spomyny pro Khvedora Kindratovycha Vovka [Memoirs of Khvedor Kindratovych Vovk] Nasha Ukraina Our Ukraine [in Ukraine].
8. Taran O. (2001) Volyn u narodoznavchyykh doslidzhenniakh Fedora Vovka [Volyn in ethnographic research of Fedor Vovk] Etnichna istoriia narodiv Yevropy Ethnic history of the peoples of Europe: collection. scientific works (11) 69–72. Kyiv [in Ukraine].
9. Taran O. (2007) Fedir Vovk – pro mistse v istorii ukraïnskoi antropologii (do 160-richchia vid dnia narodzhennia) [Fedor Vovk – about the place in the history of Ukrainian anthropology (to the 160th anniversary of his birth)] Narodna tvorchist ta etnografiia Folk art and ethnography (2) 4–8 [in Ukraine].
10. Matviychuk O., Struk N. (Eds.) (2005). Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka: Nezabutni postati [Taras Shevchenko National University of Kyiv: Unforgettable figures] Kyiv [in Ukraine].
11. Franko O.O. (2000) Naukova ta suspilno-politychna diialnist Fedora Kindratovycha Vovka [Scientific and socio-political activity of Fedora Kindratovych Vovk]: avtoref. dys... d-ra ist. nauk: 07.00.05 / O.O. Franko; NAN Ukrainy. In-t ukraïnozn. im. I.Kryp'iakevycha, In-t narodoznav. Lviv [in Ukraine].
12. Petrov V. (1992). Pokhodzhennia ukraïnskoho narodu [The origin of the Ukrainian people]. Kyiv [in Ukraine].

Chutchenko S. A.

teacher of the College of Culture and Arts named after Maria Zankovetskaya, the priest of the Orthodox Church of Ukraine, prior of the Church of Ioann Tobolskyi (Maksymovych) in Nizhyn

Khvedir Vovk, a graduate of the Men's Gymnasium at the Nizhyn Classical Lyceum of Prince Bezborodko and his contribution to the development of ethnography

This paper investigates of the figure of Professor Khvedor Kindratovykh Vovk – ethnographer, anthropologist, archaeologist of Ukraine with a world name. This article focus on the civic and cultural-educational position of the scientist in the history of Ukraine at the turn of the XIX–XX centuries. The importance of conducting bibliographic research of the life and scientific path of the outstanding Ukrainian was noted, which will contribute to the coverage of his various genres in the fields of history of literature, Shevchenko studies, ethnology, architecture, publishing in the name of the future of Ukraine. One of the most aspects in article its retrospective analysis of the works of Ukrainian scientists from 1918-2016 about Kh. Vovk in the context of the causal relationship of events, facts in his diverse scientific, educational activities in the Eastern, Central, Western regions of Ukraine, European countries: Hungary, Serbia, France, Switzerland, Russia. The period of study, especially in the Nizhyn Lyceum of Prince Bezborodko, is characterized as important, and attention is focused on the sources of spirituality of the scientis family, teachers of the Nizhyn Gymnasium-Lyceum for the formation of his national worldview, worldview of reality through the prism of history, customs, traditions, heritage of spiritual saints, in particular Taras Shevchenko. In general, this research shows hypotheses are made about the root causes of sacrificial service to the country Kh. Vovk as a professor, scientist, public figure, bearer of Ukrainian culture in Europe and the world. On the example of the register of Honorary Titles and Distinctions of the leading Universities of Europe, the active 50-year scientific and practical activity of Kh. Vovka as an example to follow. His contribution to the development of world science is highlighted. This paper explored the relevance of the scientist's scientific activity in the context of formation and development of Ukrainian ethnology, archeology, anthropology, ethnography is confirmed. In general, this investigation shows emphasis is placed on the importance of Kh. Vovk as the first to scientifically substantiate the difference between the Ukrainian nation and a number of Slavs. His scientific contribution to the development of ethnography is considered.

Key words: Khvedir Vovk, science, ethnography, regions of Ukraine, educational work, civic position.